

Никола Бура
БЕЗ ОБДУКЦИЈЕ

Уредник
Зоран Колунџија

НИКОЛА БУРА

БЕЗ ОБДУКЦИЈЕ

Књига о епидемији великих богиња у Србији
1972. године

ВЕРНА РЕКОНСТРУКЦИЈА ДОГАЂАЈА

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

Сви ликови у књизи су сйварни.

САДРЖАЈ

Предговор писца	9
Хаџија	12
Учитељ	18
Мала Садета	31
Учитељев брат	36
Сестра Душица	45
Карантин у Дерматовенеролошкој клиници	52
Карантин у Првој хируршкој клиници	63
Клиника за инфективне болести	67
Др Пантић	75
Зграда у Немањиној	82
Фотографије	103

ПРЕДГОВОР ПИСЦА

Било је већ десет сати увече када су, тог прохладног четвртка, 9. марта 1972. године, ретки пролазници приметили чудну групу људи која се кретала београдском улицом Генерала Жданова (данашњом Ресавском). Огрнути тегет пелеринама на носилима су наизменично преносили тешко оболелог човека са Дерматовенеролошке клинике на Одељење за хитну хирургију и трауматологију Прве хируршке клинике како би му се указала адекватна помоћ. Дежурни лекар, болничарка и шест лакших болесника нису ни слутили да су те вечери били у директном контакту са оболелим од великих богиња (*вариоле*), опаке заразне болести која се на овим просторима није јавила од 1930. године и за коју се сматрало да је искорењена. Оболели је сутрадан у 21.15 умро од пеницилинске алергије, како је званично саопштено. Леш је у току ноћи пренет у капелу, а у суботу 11. марта родбина га је, одбивши тражену обдукцију, транспортовала у Нови Пазар ради сахране. Али, вирус је остао у милионском Београду, као и у Чачку, Новом Пазару и Ђаковици, и у још пар мањих места у којима је оболели боравио. О томе како је вирус идентификован, како се преносио, како се на њега реаговало и какве је последице донео, о четрдесетој годишњици овог догађаја, говори ова књига.

За оне који се интересују коју сам литературу користио, могу рећи да ми је изворна писана реч био Зборник радова са Симпозијума „Епидемија вариоле у Београду 1972. године” одржаног од 14. до 16. новембра 1972. го-

дине у Београду, као и необјављене белешке прим. др Властимира Илића из Новог Пазара, у време епидемије директора Здравственог центра у том граду. Наравно, користио сам информације из тадашње дневне штампе и периодике, као и аутентична сведочења живих актера те двомесечне драме: медицинских радника; проф. др Југослава Пантића, проф. др Шандора Грозе, прим. др Оливере Стојановић, прим. др Шефкије Спаховића, медицинске сестре Роске Поповић, болничара Слободана Кочинца, затим Неџиба Мумџића оболелог од великих богиња, као и супружника Снежане и Живка Чворовића, који су у овом догађају имали посебно место.

Нажалост, тадашња власт није нашла разлога да сачува у својим архивима званична документа која су пратила ову епидемију. Очекивао сам да ћу бар у клиникама у којима се одвијала велика борба са вариолом, пронаћи историје болести лечених болесника. Нажалост, ни оне нису сачуване. Због недостатка простора, уништавана су сва документа старија од десет година, како би се направило места за нова, јер је закон тако прописао. Бирокартска свест надјачала је свест о историјској важности тих докумената.

Ипак, верујем да сам дошао до циља и да сам данашњем читаоцу дао довољно информација и пренео атмосферу из времена велике борбе здравствених радника и осталих јавних служби, пре свега тадашње милиције, у лечењу оболелих и спречавању епидемије ширих размера. За то посебну захвалност дугујем прим. др Властимиру Миши Илићу, дивном и чилом осамдесетогодишњаку, који ми је поред својих бележака дао

низ корисних информација које су ме водиле до извора нових, неопходних да причу доведем до краја.

Посебну захвалност дугујем и стручном консултанту др Ани Глигић, у време епидемије великих богиња руководиоцу Националне референтне лабораторије за вариолу и друге покс вирусе, арбо вирусе и вирусне хеморалгичне грознице на Институту за имунологију и вирусологију – Торлак, која је 16. марта 1972. године прва верификовала вирус вариоле са Косова и активно учествовала у сузбијању те опаке болести.

*

Последњи случај вариоле забележен је у Сомалији 1977. године. Светска здравствена организација прогласила је ерадикацију вариоле две године касније. После тога, број институција у свету које су у својим лабораторијама одржавале вирус те опаке болести постепено се смањивао, да би се данас свео само на две: Центар за контролу и превенцију болести у Атланти, САД (*Center for Disease Control and Prevention, Atlanta, USA*) и Истраживачки институт вирусологије и биотехнологије „Вектор”, Кољцово, Новосибирска област, Руска Федерација (*Государственный научный центр вирусологии и биотехнологии „Вектор”, Кољцово, Новосибирская область, Российская Федерация*).

ХАЦИЈА

Практични изрази муслиманске религије састоје се од пет основних дужности, које се обично зову „пет темеља” или „пет стубова” на којима се заснива „Кућа ислама”¹: исповедање вере – *шехада* (веровање у једног Бога – Алаха), молитва – *намаз* (пет пута у току дана клањање и обраћање Алаху), милосрђе – *зекаѿ* (помоћ сиромашнима, као дуг према заједници), пост – *саум* (у месецу рамазану, деветом месецу муслиманске године) и свето ходочашће – *хаѿ* (одлазак у Меку и Медину у Саудијској Арабији).

Ходочашће у Меку и Медину, света исламска места², изводе као обавезу они муслимани који за то имају економских могућности. Један од њих био је и Ибрахим Хоти, тридесетпетогодишњи косовски Албанац из села Дањане код Ораховца. На ово „узвишено путова-

¹ Анастасије Јанулатос, *Ислам*, Хришћански културни центар, Београд, 2005.

² Мека и Медина су градови у Саудијској Арабији, са 1,4 односно 1,3 милиона становника, које сваке године, у току *ѿалихиѿа* или *Зу-л-хиѿе* (*ѿосѿодар ходочашћа*), последњег, дванаестог, месеца по муслиманском календару, посети око три милиона муслиманских верника.

У Меки је 570. године рођен оснивач муслиманске вере Мухамед. Око 610. године почео је да проповеда поруке које је добијао од Бога и које ће касније бити скупљене у књизи названој *Куран*. Али, богати слој у економски развијеном граду се побунио против осуде њиховог понашања у *Курану*, па је почео да прогони Мухамеда и његове следбенике. Кад је Мухамед 622. године сазнао да се планира његово убиство, сели се у Медину, град удаљен 320 километара северно од Меке. Тај чин је назван *хиѿра* (у преводу прекид везе), и означава се као почетак исламске вере.

Гроб Мухамедов налази се у Медини.

ње”³, на које се иде бар једном у животу, Ибрахим је планирао да крене почетком 1972. године, па је другу половину претходне године посветио неопходним припремама.

Поред новца за путне трошкове, трошкове боравка и куповину поклона за родбину и пријатеље, будући хација је за прелаз преко државне границе морао да уз пасош обезбеди и потврду о вакцинацији против великих богиња (лат. *variola*)⁴. Наиме, савезне здравствене власти, на нивоу тадашње Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, добиле су препоруку Светске здравствене организације да сва лица која путују у земље у којима су забележени случајеви вариоле, а посебно на предстојеће ходочашће у Меку и Медину, треба да буду вакцинисана против те опаке и заразне болести. На основу те препоруке, донет је савезни закон којим је она претворена у обавезу.

³ Џон Л. Еспозито, *Оксфордска историја Ислама*, Слио, Београд, 2002.

⁴ „Вариола је смртоносна болест коју узрокује вирус који припада роду ортопоксвируса. Вирус вариоле је величине 150–260 нм и највећи је хумани вирус. Болест се одликује осипом који се јавља 12 дана после инфекције. Вирус се брзо шири аеросолом, а може се пренети и преко контаминираних одеће и постељине. У аеросолу вирус задржава своју инфективност најмање неколико сати под условом да није изложен сунцу или ултраљубичастом зрачењу. У осушеном стању остаје активан месецима. У случају појаве вариоле неопходни су брза дијагноза и вакцинисање свих људи са којима је оболели дошао у контакт. Смртност од вариоле била је у просеку 30%. Године 1967. Светска здравствена организација је донела план за ерадикацију вариоле, а спровела је 1979” (Нада Куљић-Капулица, *Вариола – прошлости или не?*, Српски архив за целокупно лекарство, Београд, 2004, вол. 132, бр. 7–8, стр. 272–276).

Последњи случај вариоле био је у Сомалији. Кувар Али Мов Малин (*Ali Moow Malin*) оболео је 26. октобра 1977. године.

Први документ Ибрахим је лако и брзо добио у Одељењу за путне исправе Општинског секретаријата унутрашњих послова у оближњем Призрену, док је по потврду о вакцинацији против великих богиња морао да отпутује у Скопље. Наравно, у главном граду Македоније будући хаџија је морао да прими вакцину иако је у младости примовакцинисан.

„Немој да те брине ако после вакцине добијеш неки осип по лицу или телу”, да би започео разговор, обрати се Ибрахиму један шездесетогодишњак док су седели на клупи у топлој чекаоници скопске Клинике за инфективне болести. Било је то у рано јутро у понедељак 20. децембра 1971. године.

„Пријатељ мог сина је лекар. Кад је чуо да идем на хаџ и да треба да се вакцинишем против великих богиња, поручио ми је да по овој зими много не шетам. Зна да нисам баш доброг здравља и да ми прехлада неће баш бити пожељна, ако се после вакцине јаве компликације на кожи, мучнина или болови у стомаку, па и повишена температура, што се иначе дешава. Али, ја сам рођен пред Балканске ратове, а колико видим, ти си млад и јак човек, па и ако те задеси ово што ти причам, брзо ћеш се опоравити.”

Видевши Ибрахимово лице које је остало забринуто и после последњих речи охрабрења, говорљиви човек му се приближи и тихим, једва чујним гласом, настави:

„Слушај, пусти ти ове лекаре и њихове вакцине. Овако јаком човеку, као што си ти, богиње ништа не могу. Теби је важно само да добијеш потврду о вакцинацији. Него, док чекамо, иди у апотеку, ту ти је прекопута

болнице, купи мало алкохола и вате, и чим ти дају вакцину иди у клозет, тамо те нико не види, па је обриши. Остаћеш здрав, па завршавај послове.”

Ибрахим не проговори ни реч. Размишљао је о свом плану да у Скопљу остане пар дана како би обавио неке послове и видео се са пар људи са којима је повремено трговао и са којима је већ заказао виђење. Евентуалне компликације после пријема вакцине могле би га у томе омести.

Брзо је донео одлуку:

„Молим вас, ако ме прозову док сам у апотеци, реците да сам ту негде. Сад ћу ја”, изговори Ибрахим и сјури се низ степенице које су водиле ка излазном холу.

Нешто касније Ибрахим Хоти је методом скарификације⁵ вакцинисан против великих богиња. Алкохол и вату је употребио. Међународни сертификат о вакцинацији је добио, мимо прописа, без контроле њене успешности.

*

Поред вакцинације лица која намеравају да као ходочасници посете Меку и Медину, Светска здравствена организација је у циљу смањења ризика од ширења великих богиња на подручја ван Блиског Истока, препоручила да се на хаџилук у Саудијску Арабију путује авионом. Сагласно томе, тадашњи савезни санитарни инспектор др Радован Стјепановић упутио је циркуларно писмо републичким и покрајинским секретаријати-

⁵ Кожа се прво очисти алкохолом, а затим се стерилном ланцетом нанесе вакцина на два места међусобно удаљена 5 до 10 см, на спољној страни надлактице. Праве се два усправна и два попречна зареза, дужине око 1 см.

ма за здравље⁶ којим је пренео и ову препоруку Светске здравствене организације. Али, ланац информација се ту кида, па до туристичких агенција које организују путовања ходочасника у Меку и Медину, препорука не долази.

За препоруку не зна ни македонско Аутотранспортно предузеће „Транскоп” из Битоља па, жељно добре и сигурне зараде, организује аутобуски транспорт будућих хаџија на света места у Саудијској Арабији и у повратку у Ираку. Повољан путни аранжман прихвата и Ибрахим Хоти, па у групи од 25 ходочасника креће на „узвишено путовање” половином јануара 1972. године⁷.

О току путовања није остало сачуваних докумената (претпоставља се да је постојао план путовања и списак путника). Једино се из сведочења путника, прикупљених у касније спроведеној епидемиолошкој анкети,

⁶ Године 1972. став 1. члана 2. Устава СФРЈ, „Социјалистичку Федеративну Републику Југославију сачињавају: СР Босна и Херцеговина, СР Македонија, СР Словенија, СР Србија са САП Војводином и САП Косовом које су у њеном саставу, СР Хрватска и СР Црна Гора”, мења Амандман VII на Устав, по коме су покрајине имале иста овлашћења као и републике, а имале су и своју здравствену службу и своју санитарну инспекцију.

⁷ Укупно је те године из бивше СФРЈ на хаџилук у Меку и Медину путовало преко 2.500 лица. Највише их је било из Македоније и са Косова. Око 1.000 њих путовало је аутобусима (углавном из Македоније), док су остали путовали авионом и у земљу се вратили преко Сурчинског аеродрома.

Према упутствима и нормама Светске здравствене организације и домаћих позитивних прописа, специјални авиони са путницима из Саудијске Арабије су након слетања на Аеродром „Београд” у Сурчину издвајани и паркирани нешто даље од пристанишне зграде, како би путници били подвргнути детаљној санитарној контроли. Све ствари ходочасника, укључујући одећу и обућу, биле су дезинфиковане, храна уништена, а вода из разних посуда просута.

На осталим граничним прелазима није било организоване санитарне контроле ходочасника прispелих из Меке и Медине.

утврдило да су после Меке и Медине хаџије боравиле пет дана у Ираку, где су у централном делу те земље обишле неколико светих места дервиша (Карбалу, Наџаф, Багдад). У повратку у земљу „Транскопов” аутобус, регистарских таблица БТ 162-07, прешао је бугарско-југословенску границу код Криве Паланке (Македонија) у уторак изјутра 15. фебруара, па је Ибрахим стигао у своје село у Метохији око 10 сати пре подне, где га је дочекала породица, родбина, пријатељи и комшије да му честитају хаџ.

Као што обичај налаже, нови хаџија је са путовања својим најближима и комшијама из села, које броји тридесетак домаћинстава, донео поклоне. Било је ту скупог и јефтиног накита, тесбиха (бројаница), серцада (простирки за клањање), ходочасничких капа, муштикли, одевних предмета, неколико метара броката, дечијих играчака, као и разгледница градова и светих места које је посетио. За успомену на поклоничко путовање, Ибрахим је себи купио две фруле, које је свима који су га дочекали показао. Неколико њих је и засвирало.

УЧИТЕЉ

У понедељак 21. фебруара 1972. године приспео је у Ђаковицу, ради пријаве завршног испита на Вишој педагошкој школи, двадесетдеветогодишњи учитељ из села Добри Дуб код Тутина Латиф Мумџић. Било је подне када је овај млади човек завршио планирани посао, а како му је до поласка аутобуса, којим је требало да се врати кући, остало још времена, размишљао је како да га прекине. Наравно, требало се склонити и са фебруарске зиме.

Време и хладноћа с једне и знатижеља с друге стране, одвеле су учитеља Латифа у овећу кафану из које је допирао жагор.

„Честитам Ибрахиме”, понављано је из више уста, када је учитељ, за присутне неприметно, ушао у кафану. Једва да је од дуванског дима у дну просторије видео човека коме су сви прилазили.

„Зашто му честитају”, упитао је човека најближег вратима који је озареног лица чекао у реду да приђе славленику.

„Он је нови хаџија. Пре неколико дана вратио се из Меке и Медине, а чујем да је био и у Ираку. После честитања испричаће нам како је било на путу.”

И заиста, пун сат је трајала прича о „узвишеном путовању”, коју су присутни пажљиво слушали, помало и завидећи новом хаџији Ибрахиму Хотију, имућном човеку из оближњег села, власнику јединог приватног електричног млина у целом крају.

Казивање о хаџилуку било је интересно и за Латифа, па је одлучио да лично честита Ибрахиму. Али, кад му је на корак пришао, чуо је хаџијине речи упућене једном старијем човеку:

„Добро сам, добро сам, данас је све у реду. Преморен сам од пута. Првих пар дана имао сам грозницу и некакав осип по кожи, а данас сам добро. Јутрос сам био на пијаци, а после и код аутомеханичара. Није ми још поправио ауто, па ћу у Дањане морати поново аутобусом. Пијачни је дан, биће гужве.”

На помен аутобуса, Латиф погледа на сат, па кад виде да се ближи време поласка аутобуса за његов Тутин, одуста да сачека да пружи руку Ибрахиму и честита му хаџ, већ се журно упути ка аутобуској станици.

*

Наредних десет дана млади учитељ провео је уобичајено. Већи део дана био је са децом у школи, а у недељу 27. фебруара посетио је колегу који је службовао у оближњем селу Делимеђе, седишту Основне школе „25. мај”, у којој су обојица били запослени (Латиф од пре годину и по дана).

А онда, одједном, у четвртак 2. марта рано изјутра, Латифа су пробудили болови у стомаку и леђима. Неколико пута је и повратио, а кад је смогао мало снаге отишао је до школе и рекао деци да тога дана неће бити наставе. Сам у учитељском стану, са високом температуром, главобољом и нагоном за повраћање некако је прогурао дан, да би рано изјутра локалним аутобусом отишао у Нови Пазар да затражи лекарску помоћ.

У том граду живео је и Латифов старији брат Неџиб. Џибо, како су га звали, био је комерцијалиста у Текстилном комбинату „Рашка”. Са супругом и мајком становао је у породичној кући у Беранској улици (данашња Вељка Влаховића), где је предвече, вративши се с посла, затекао брата.

Латиф је Неџибу испричао како се претходног дана осећао и да је у току преподнева био на прегледу код лекара опште праксе у оближњем Дому здравља.

„Лекар ми је преписао таблете *Bephenicola*. Ево узимам их данас већ трећи пут, али ми је све горе. Изјутра ћу, изгледа, морати поново код лекара.”

Сутрадан је други лекар прегледао Латифа и преписао му инјекције пеницилина због „запаљења ждрела”⁸, па је остао у Новом Пазару, како би и наредна два дана примао терапију.

Али, у уторак 7. марта поподне, појавио се осип на кожи. Са братом је одмах отишао у Дом здравља, одакле су га због сумње на токсични егзантем упутили на Одељење за кожно-венеричне болести Опште болнице у Чачку, где су иначе слани болесници од кожних болести из Новог Пазара⁹.

„Одведи брата одмах у Чачак”, обратио се лекар Неџибу.

⁸ Препис из Здравственог картона. Датум: 4. март 1972. Приликом прегледа код лекара опште праксе, ту се затекао и специјалиста хирургије који се сложио са датом терапијом.

⁹ У Упуту издатом 7. марта 1972. године писало је „да се после макулопапулозног осипа по читавом телу, болесник као тежи случај медикаментозног егзантема” упућује на Кожно одељење Опште болнице у Чачку. Температура 38,6 °C. Терапија: *Sinopen* и *Acisal*. Упут је потписао лекар специјалиста дерматовенерологије.